

Kataloogi puhul tasub rõõmustada, et eri perioodidest pärit kaartidest on publitseeritud näiteid nii mustvalgete (24) kui ka värvitahvlitena (11). Kaardikataloogi koostaja ja avaldaja kimbatu on ilmselt olnud suur, sest vanad kaardid pakuvad alati ka lihtsat silmarõõmu. Praegusel juhul ei ole aga olnud eesmärgiks kallid klantsalbum, vaid käsiraamat. Avaldatud pildid moodustavad teemast kena läbilõike ja kui ainult natuke norida, siis oleks ehk soovinud, et väljavalitute seas oleks olnud rohkem seni tiražeerimata, st. uudset materjali. Praegu on paljude illustratsioonide puhul äratundmisrõõm see ainus rõõm. Näiteks on sellised Samuel Waxelberghi Haapsalu vaade (nr. 261, fig. 6) ja Arent Passeri Haapsalu piiskopilinnuse plaan (nr. 687, fig. 22). Viimast on publitseeritud korduvalt.

Ulla Ehrensvärdi töö kohta tuleb kokkuvõtvalt ütelda, et tegemist on möödapääsmatu abivahendiga tulevastele uurijatele. Jääb ainult loota, et ka kodumaised arhiivid jõuavad ükskord oma vanema kaardi- ja plaanimaterjali sedavõrd põhjaliku katalogiseerimiseni.

Juhan Kreem

Kas lugejaskond hääbub enne kirjanikkonda?

Janika Kronberg. Tiibhobu märgi all.

Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1950–1994. –

Collegium litterarum 13.

Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

Tallinn, 2002. 288 lk.

Janika Kronbergi raamat – formaalselt küll artiklikogu – küünib monograafiamõõtu, käsitledes mitmest aspektist meie suurimat pagulaskirjastust. Kuigi huvi pagulaskirjanduse ja paguluse vastu näikse olevat ülepea taandunud – kodustegi probleemidega tegemist rohkem kui küllalt –, ei saa ometi öelda, et kõik pagulusega seotud probleemid oleksid piisavalt läbi uuritud. Pagulaskirjandusega on küll süstemaatiliselt tegeledud, kuid uurijate arv ja uuritava maht ei ole kooskõlas. Teisalt teame, et eriti paguluses – aga võib-olla turumajanduses üldiseltki – seostub kirjandus otseselt kirjastusega. Sestap on J. Kronbergi uurimus tervitatav ja vajalik nii raamatuloo kui ka kirjandusloo aspektist. Lahendamata küll kõiki EKK-ga seotud küsimusi, on see esimene tavaülevaatest sügavamale minev käsitlus nimetatud kirjastuse kohta (ja mitte ainult).

J. Kronberg käsitleb kirjastuse rajamist (“Algus”, lk. 14–39), tegutsemist (“Läbi nelja aastakümne”, lk. 40–84), kolleegiumi tööd (“Eesti kirjandus Eesti Kirjanike Kooperatiivi väravas”, lk. 85–188) ja poleemikat endise monopolistiga (“Sõnasõda “Ortoga””, lk. 119–142). Kahe teose saamisloojälgimine (“EKK ja “Vaba Eesti”: “Eesti lüürika” lugu”, lk. 143–170, ja “Karl Astiga “Kruksifiksi” lugemas ja kärpimas”, lk. 171–193) kuulub pigem kirjandusloojaldada. Üpris põnev lugemine on koondatud pudemete peatükki (“Miscellanea. Arhivaalseid pudemeid”, lk. 194–214). Segasevõitu pealkirja all (“EKK kirjanduskultuuri süsteemi korraldajana”, lk. 215–232) vaatleb autor autorikirjastaja-kriitiku-lugeja suhteid. Raamat lõpeb kirjastuse likvideerimise jälgimisega (“Epiloog”, lk. 233–239). Uurimust täiendavad rohked lisad: EKK põhikiri (lk. 240) ja kodukord (lk. 241–244), 1955. aasta sügiseks EKK-ga ühinenud kirjanike deklaratsioon (lk. 245–246), EKK aktsionäride nimistud asutamisel ja lõpetamisel (lk. 247–248), EKK kirjastuses teoseid avaldanud autorite (ja tõlkijate)

loend (lk. 249–251). Põhimõtteliselt on hea, et lisatud on ka väljaannete arv. Kahjuks on autor jäänud poolele teele, võttes aluseks ilmunud köited, mitte teosed. Kõige olulisemana järgneb EKK avaldatud teoste bibliograafiline loend. Väärib esiletõstmist, et autor on mitmete allikate põhjal ja küllap üksjagu tüütu nokitsemisega selgitanud ka tiraažid (huvitav, et just hilisemast ajast, aastaist 1987 kuni 1993, pole tiraaže teada). Endastmõistetavalt kuulub teadustöö juurde ka viidatud käsikirjaliste materjalide loend (lk. 279–280) ja kasutatud lühendid (lk. 281). Väga oluline on isikunimede register (lk. 282–289), mis kahjuks ei ole aga saanud veel igas teadustöös tavapäraseks. Hämmastab asjaolu, et vajalikuks pole peetud lisada kasutatud kirjanduse loendit, mis on (või oli?) teadustöö *conditio sine qua non*. Asjakohane olnuks ka kasutatud fotode loend, arvestades kas või avaldamiskoha soliidisust.

Uurimus on huviga loetav ja uudislik. Paljudele tegeliku kapitalismiga vaid serviti kokku puutunud lugejatele, vähemalt minule, oli ootamatuseks teada, et EKK kirjastuse käimalükkamiseks oli vaja raha ja et see raha tuli leiutajalt-töösturilt Enn Vallakult. On vapustav lugeda, et sedavõrd ahas-tes tingimustes leidus metseen, kes andis 10 000 krooni kirjastuse käivitamiseks teadmise, et see ei kujune kasutoovaks, vaid pigem ots-otsaga kokku tulevaks ettevõtteks. On hea, et J. Kronberg peatub ka E. Vallaku isikul (lk. 22–25). Siit järgneb päris loogiliselt küsimus: kus on meie tänapäeva metseenid? Leidub küll kultuurkapitali riisujaid-raiskajaid, aga kas ka täiendajaid! Kuid eks ole ka kirjandus ja kirjanikkond tänapäeval midagi muud kui viiskümmend aastat tagasi. Kes ikka tahab ropendamist toetada. Ehk oleks kirjandusele kasulik, kui ajakirjade toimetajatel oleks B. Kangrole omane allergia vägisõnade suhtes.

Esmapilgul üllatav, ent järelemõtlemisel täiesti seaduspärane oli lugemisel saadud üldistus, et EKK lugejaskond, täpsemalt tellijaskond, avaldas kirjastusele üsnagi tugevat sotsiaalset survet. Mõistagi ilmnes see avaldatavas kirjanduses. Selle võinuks autor ehk rohkemgi lahti kirjutada, viidates ka konkreetsetele teostele. J. Kronberg on piirdunud siin ilmekate tsitaatidega koguteostest “Kirjanikult lugejale” ja “Lugejalt kirjanikule”. Tähtmatult kerkib küsimus, kas EKK arhiivis ei ole ka vastavaid lugejakirju. J. Kronberg tunneb kindlasti kõige paremini EKK arhiivi. Kui ta pole neid esile toonud, ju neid siis ei ole. Mainitud seoses on nimetamist väärt lugejate hinnangute järgi koostatud “ideaalteose” retsept (lk. 219): ajaloolist ainekst või maaelu käsitlev aktuaalne (sõda, okupatsioon, pagulus) romaan suhteliselt moodsas teostuses. Tõsi, soov pärineb aastast 1955 (või varasemast).

Tollest ideaalist lähtudes võiks ehk analüüsida EKK-s avaldatud kirjandust, selgitamaks, kui ligidal-kaugel oli see tellija soovist. Raamatuklubiline kirjastus on mõistagi oma tellijatega tihedamalt seotud ja eks ole sealgi klient kuningas. Seda enam võinuks ehk esile tõsta käsituselt või ainekult uudislikke teoseid. Tõsi, K. Rumori “Krutsifiksi” vaadeldakse omaette peatükis. Teisalt oleks ju päris huvitav, kui mõni praegune kirjastus võtaks vaevaks anketeerimise abil välja selgitada tänapäeva eesti lugeja ideaalteos või -teosed. Mõned kirjanikud oleksid kindlasti huvitatud.

Kolmas üllatus lugemisel oli see, et esimesed kaks kümmend aastat võitles EKK lugejate konservatiivsusega, aga viimased kaks kümmend aastat lugejate suuremise või rikastumisega (lk. 40). On küll kurb, aga mõneti ka lohutav teada, et rikastumisega kaasnev tõusiklikkus, mille ilmselge märk on emakeele põlgamine trükisõnas, ilmnes juba paguluses. Kirjastuse võitlust üha aheneva lugejaskonna raames on põnev lugeda, seda enam, et see külg on jäänud siiani avamata. Seni on ju püsinud käibetõde, et väga tore ja tubli EKK lõpetas tegevuse *primus motor* B. Kangro surma tõttu. J. Kronbergi uurimusest saame teada, et lõpp olnuks paratamatu. Siit tõusebki küsimus: kumb hääbub varem, kas lugejaskond või kirjanikkond. Paguluses ilmselt lugejaskond. Kuidas on lugu aga kodumaal? Kui keeleseadus ei toimi, kui inglise keelt tahetakse seada mitte ainult teadus-, vaid ka õppekeeleks (kõrgkoolis esialgu), kui ajalehtede keel on tagasihoidlikult öeldes risustunud, kui raadios ja televiisoriski kõneldakse inglise intonatsiooni (lauselõpp üles) – siis kardetavasti hääbub ka meie lugejaskond enne kirjanikkonda.

Aga see viib teemast juba liiga kaugele. Kuigi praegu trükistes tiraaži ei märgita – ilmselt ärisaladus –, on siiski teada, et kodukirjastuste väljaannete trükiarv ei ületa EKK viimaseid teadaolevaid tiraaže. Kardan, et eestlased on kaotamas oma epi-teeti: lugev rahvas.

Neljas lugemisüllatus seostub raamatusaadetistega EKK-st. Olen isegi saanud B. Kangrolt luuletuskogusid ja romaane. Naiivse inimesena, ja raamatute odava hinnaga harjunud, mõtlesin tänini, et tegemist on autori või kirjastuse heasoovlikkusega. Raamatute täna hind ja postikulud arvestades on mõistagi selge, et keegi pidi kirjanduse saatmist finantseerima. J. Kronberg vahendab Enn Nõu arvamust: raamatute saatmist rahastab “mõni jõukam pagulane või pagulusorganisatsioon, tõenäoliselt aga tegi seda mõni USA Luure Keskagentuuriga ühenduses seisev organisatsioon” (lk. 207). Ennäh, E. Sõglal võis õiguskki olla, väites selle kõige taga olevat CIA! Aga on sel tähtsus! Peaasi, et raamatud tulid läbi ja vahendasid

hoopis teistsugust suhtumist kui kodukirjanduse ridadevaheline opositsioon.

Uurimust tuleb kiita. See annab tõetruu pildi EKK-st, tõstab V. Uibopuu tegemised õigele tasemele B. Kangro osa vähendamata, viitab M. Kangro olulisusele kirjastuse töös, märgib küllaldase rõhuga kolleegiumi tähtsust. Peaasi, uurimus ajendab mõtlema ja sunnib tõmbama paralleele. Käsitledes minevikku, teeb ta olulisi viiteid olevikku. Ja seda ei saa öelda iga uurimuse puhul.

Nagu igas uurimuses, nii on siingi kiiduväärse kõrval ka taunimisväärsed. Üldiselt näikse olevat tegemist autori lohakusega nii sõnastuses kui ka stiilis. Lk. 9: miks *likvidatsioon* selmet lõpetamine (või likvideerimine)? Lk. 12 lause: "...millele tõnkumine... täit kinnitust ei soosinud" sisu jääb hämaraks. Lk. 22: isa venna tütar on ju tavakeeles onutütar; lk. 27 on juttu "soovitud osa suurusest", eelnevat arvestades peaks olema "soovitud osakute arv"; lk. 39 kirjutab autor: "taotles loa", aga peaks olema: "taotles luba", selge oleks aga: "taotles ja sai loa". Autor näikse armastavat sõna *suhetes*, mis mõnes kontekstis on asendatav (lk. 15), mõnes tarbetu (lk. 32). Lk. 33/4 on sõna *näiteks* ülearune ja lausa segadust tekitav. Sõna *brošüür* ei sobi kasutada raamatu kohta (lk. 67). Termin *numerus clausus* (lk. 85 ja 118) tulnuks avada. Raamatu liikmehind (lk. 71) tunnukse ebakorrektn, ehkki sisu on mõistetav. Väljend "sõnu valimata... nõökis" on ilmne stiilitus (lk. 137). *Teostamise* eelistanine *tegemisele* on ilmne nõukogude-aegse kantseliidi mõju (lk. 149: teostamisel isegi... käsikirja järku (*sic!*) ei jõutud; lk. 290: ankeedi teostamise aeg). Lk. 152 on lohakusviga, kui Nõukogude-eelset aega samastatakse vabariigi-eelsega, (p.o. vabariigi-aegne). Ka sõna *süsteem* viitab kõvasti Nõukogude ajale. Isegi pealkirja kippunud *kirjanduskultuuri süsteem* pigem ähmastab sisu (lk. 215 jj.). Piisaks kirjanduskultuurist. Stiilipärliks ei saa ka pidada lauseid, nagu: "Lõpuks kuulub kirjanduselu süsteemi ka hierarhia ja korrastatuse moodustamine, kanoniseerimine..." (lk. 216) või "... arvustuse hankimise küsimus oli jäetud autori hoolde." (lk. 222). Kui autor nimetab ühes lauses kolme meest, ei saa järgmises lauses kirjutada *mõlemast* kriitikust (lk. 228).

Ent stiilivigade kõrval on olulisemad ka ütle-matajätmised ja järjekindlusetus. Lk. 56 on juttu EKK 1978. a. puudujäägist (40 000 krooni). Võinuks vihjata, kuidas sellest üle saadi. Kaks lehekülge edasi on öeldud, et 1979. ja 1980. aasta kahjum oli 15 950 krooni, ent Rootsi kultuurinõukogult saadi 30 000 krooni. Kuid 40 000-sest kahjumist mitte sõnagi. Lk. 63/4 öeldakse, et H. Eller palus 1982. aastal, et korrektuuri loeksid autorid ise. Edasi selgub, et hädavajalikku toimetustööd

tegid ja korrektuuri lugesid B. ja M. Kangro. Mis jäi siis H. Elleri tööks? Või lahkus ta? Vastust ei ole. Lk. 66 räägitakse honorarikohustusest, järgmises lauses aga aruandekohustusest. On need kattuvad mõisted? Poollause "...iga poolsarja koostamisel vaadati see arv uuesti üle" jääb segaseks. Milline arv, kas honoreeritav tiraaž? Ja kas ülevaatamisel ka midagi otsustati? Lk. 76 korratatakse seda mõttekäiku, ent õnneks mõistetavamalt. Lk. 89 kõneldakse kolleegiumi rakendamise kümnendi keskel, ütle-mata, millise kümnendi. Ei ole hästi usutav autori väide, et professionaalsel lugejal piisab põgusast pilgust veendumaks teose keelises saamatuses või diletantlikus teostuses (lk. 90). Lk. 93–94 on juttu EKK autoritest ning raamatutest ja käsikirjadest. Arvud on kõnekad, aga paraku ei haaku omavahel. Esimene arvupaar on selge: EKK on avaldanud 78 autori 415 köidet (NB! mitte teost). Lauajuhendi järgi laekus 354 käsikirja 163 autorilt (seega 2,17 käsikirja autori kohta). Kas siis ilmunud teoseid ei registreeritudki (või on autor unustanud kasutamast sõnakest *veel*)? Neist 163-st ei ole 103-l ilmunud EKK kirjastuses ühtki raamatut ja 51-l pole üldse ilmunud teost. Üheksal siis ilmusid teosed EKK-s. Kolleegiumi kirjjavahtuse kaudu aga on selgunud 170 autorit, kellest 32-l on ilmunud vähemalt üks raamat. J. Kronberg võinuks need arvud siiski suhtestada. Muidugi eeldanuks see tublisti n.-ö. tuima tuhnimist, aga seda teadustöö tihti nõuab. Sageli kasutab autor terminit *kaanon* (lk. 212 jj.), avamata selle sisu. Mis on pagulaskirjanduse kaanon? Kas eelnimetatud "ideaalteos"?

Usutavasti on paljud siinnimetatud küsitavused johtunud asjaolust, et autor küll teab, kuid eeldab vääralt, et lugejadki teavad. Mõned ehk teavadki, kuid mitte kõik. Osa vastutust peaks kandma ka toimetaja, sest paraku näib käsikiri küll jäänud toimetamata. Lauseksimused võinuks ju toimetaja ikkagi ära parandada (näiteks lk. 125 viites 44 osutatakse viitele 4 leheküljel 19, kuid viide neli on leheküljel 17). Autoriteetne sari väärinuks paremat toimetamist.

Kõigest hoolimata on uurimus loetav ja just huviga loetav.

Ülo Tedre